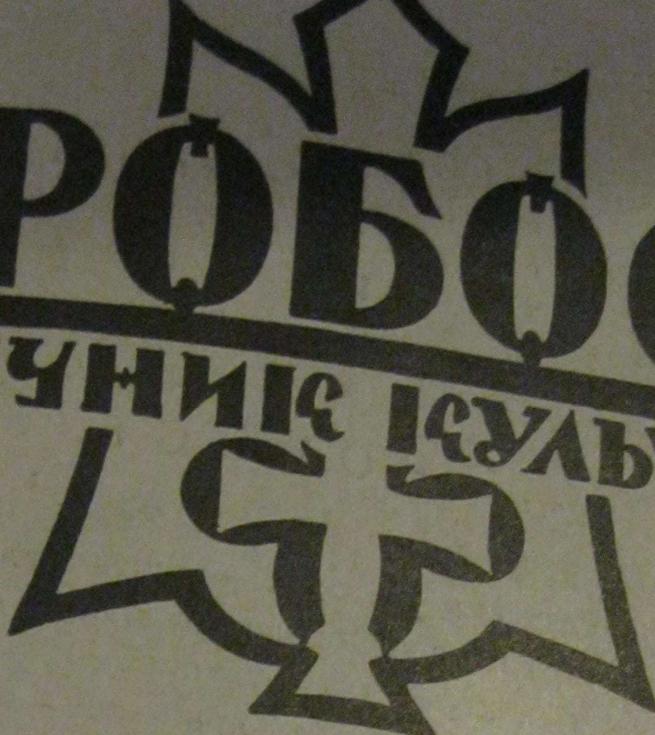

ПРОБОЄМ

МІСЯЧНИК РЕЗУЛЬТУРИ

Зміст:

Олександр Збурський: Вечірні мандри	545	Наталена Королева: Маврські струни	576
Іван Сівковський: Ранок у полі	545	Євген Онацький: Надія	586
С. Добридень: Весна	545	Л. Маслов: Волинські замки	589
М. Орест: Сонет	545	Характерник: Щоденник Шевченка	593
Герась Соколенко: * *	545	А. Вільхивець: Українська музична історіографія	597
Дмитро Тась: Кризь багаття	546	О. Ф.: Сучасні українські композитори Києва	599
Микола Первач: Сміх	546	А. Вільхивець: І. Нечуй-Левицький в літературі і громадянстві	601
Іван Савчур: Осінь	546	Літературні й україністичні матеріали по газетах	602
Герась Соколенко: * *	547	Рецензії	605
Іван Савчур: * *	547	Хроніка	606
Оксана Лятуринська: Думка про чайки	547		
С. Женецький: Гори мстяться	549		
Юрій Артюшенко: Через гори	559		
Марко Лагова: Прокляття большевизму	562		

ЖОВТЕНЬ

КНИЖКА 10 (111)

РІЧНИК ІХ.

ПРАГА 1942

ЦІНА 1— RM

„ПРОБОЄМ“

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
політики, суспільно-громад-
ського життя, мистецтва й лі-
тератури.

„ПРОБОЄМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редагує Колегія під
проводом Д-ра Степана Росохи. — Число телефону: 545-54.
— Редакція застерігав собі право рукописи виправляти та
скорочувати. — Невикористані рукописи редакція повертає
тільки по надісланні марок на поворот. — Передплата в
Протектораті Чехія й Моравія 100.— К на рік, на чверть
року 25.— К. — В Німеччині річно 12.— RM, четвертьрічно
3.— RM, за границею 150.— К, або їхня рівновартість. —
Число конта Поштової Щадниці в Празі 201.699., в Німеччині
Postscheckkonto Nr. 122.124 Berlin, Zeitschrift »NASTUP«
in Prag; в Ген. Губерн.: P. Sch. H. Warschau Nr. 10.020
»Nastup« Zeitschrift in Prag.

„ПРОВОЈЕМ“

měsíčník kultury, politiky, společensko-veřejného života,
umění a literatury. Vychází koncem každého měsíce. —
Vydavatel a odpovědný redaktor: Dr. Stepan Rosocha Pra-
ha XII., Havlíčkova 8. — Novinová sazba povolena ředi-
telstvím pošt v Praze, čís. 162.545-III a 1939. — Doblédací
poštovní úřad Praha 17. — Adresa redakce a admini-
strace: Praha II., Havlíčkova 22/I. — Tiskne knihtiskárna Jana
Andresky vd., Praha XII., Bělehradská tř. 10.

Всяке листування й матеріяли просимо слати на адресу:

„ПРОВОЈЕМ“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

ОЛЕКСАНДР ЗБУРСЬКИЙ

Вечірні мандри

(Уривок)

Іду я тихими ланами,
Душа горить вогнем ясним,
І скільки чар палає в нім
Словитих лагідними снами.

Коса русалочка знайома,
Дівочий сміх і гомін мрій, —
Все в небі і в душі моїй
Мов відгук радісного грому!

Дарую й вам любов юнацьку,
Вечірні зорі молоді —
Троянди неба, і тобі,
Порослий шлях старочумацький.

О, якже радісно й врочисто
Душі жагучій без кайдан:
Зловісний розійшовсь туман
І в небі зоряно і чисто!

ІВАН СІВКОВСЬКИЙ

Ранок у полі

Встає ранок зза гір і проміння ясне
Розсипає в хліба золотаві.
Поле морем шумить — пробудилось із днем,
Грає хвалею колос яскравий.

В моїм серці шумить, з серця лине любов
Разом з хвилями чистого жита
До цієї землі, де цвіте степу шовк,
До землі, яка славою вкрита.

Вийшло сонце зза гір і відправилось в путь,
Розсипаючи ясне проміння;
Полею хвилі, кудись, поспішаючи йдуть
Й хмарки диму — почалось цвітіння.

ГЕРАСЬ СОКОЛЕНКО

В небесах, де хмари білопері,
Пливе місяць по своїй дугі.
Він проміння кидає в озера,
Мов рибалка весла золоті.

А вниву, над схилами курганів,
Де береза в молоці стоїть,
Хтось нитки виплітує з туману
І на воду закидає сіть.

С. ДОБРИДНИК

Весна

Лягла весна понад полями.
Земля вдяга зеленій стрій...
Вдалі, пробуджений піснями,
Збудивсь, проснувся ліс старий.

Гаї шумлять, а за рікою
Задумано луги цвітуть;
І ранком вільною ходою
Плугатарі на поле йдуть.

Травневий вітер повіває,
Колише перший цвіт весни,
І жайворонка спів лунає
Під небом, в синій глибокій.

Крачильськ.

М. ОРЕСТ

Сонет

Прекрасні дні, в минулім потонулі!
Ще образ ваш не стерся, не поблід:
Іду в ліся, де мій зостався слід,
І знов мені шумлять дерева чулі.

Я бачу блискавичний біг козулі,
Таємний папороть і тихий глід,
Суниця я бачу ароматний плід
І п'ю блаженним слухом ключ зозулі...

Враз барви щастя гаснуть. У півтмї
Квадрат вікна біліє. Чорні ґрати,
В залізі двері. Тиша. Я — в тюрмі.

О духи! Я не хочу тут конати,
Я — волі син. Порвіть погубну сіть!
Я плачу, я благаю: допоможіть!

Київ, 1939, в тюрмі.

* * *

Тишина над горами лягає.
Наче пісня стомлена в боях.
Чорна тінь снується по під гаєм.
Чорна тінь плазує мов змія.

І нікого... спить далекий берег...
Тільки я самотній наче тінь.
Місяць мив кучері в озерах
І пливе між хмар у далечинь.

1942.

ДМИТРО ТАСЬ

Крізь багаття

Мій дід був пасічник, а батька я не мав.
А матір покриткою звав сусід Герасим...
І дід був друг мені. З ним в курні я спав,
З ним бжів стеріг, по рій на дуба лазив...

Коли сідало жовте сонце за селом
І від дулянок довга тінь лягала в траву,
Я мовчки прислухавсь, як в вулику гуло
І дід мовчав — він знав, що слово надто зайве.

Мій дід мене навчав учитися од бжів, —
— Бжоло, — казав мені, — це мудрість і
робота...
І тужно стало раз. Чому не маю крил?
Пшов тоді я сам по груддю у болото.

Болото. Груддя. Тінь. Чагарники густі.
Болотяний стрібав по груддю між кушами.
І плакав з бузників настирливо — „прости!“
І підіймав стежки блакитними мечами.

Так полонила все болотяна сутінь
І стогін бузняка, і дідька дикі танці;
Сум тайни і біль, і непомітну тінь
Привіс до діда й бжів самотній хлопець вранці,

Дід люльку набивав, і сивих брів не звів:
— Ти де ходив всю ніч? — Спитався ледви
чутно,
А я від гніву й сліз нестримано тремтів
І чув, як в грудях б'є новітнє і могутнє...

— Болотяний казав, що бжолі — це раби,
Болотяний казав, що мудрість не в роботі;
Він кликав в синій бір від мук і від ганьби,
Він звав в туман густий — до танців на болоті...

Кілечка диму д'гори в люльки дід пустив,
Зелений дим кружляв і непомітно танув,
А потім скинув браль і груди похрестив,
Очима сивими мені у вічі глянув:

— Прощай, — сказав мені, — іди, іди від нас,
Иди від бжів святих, від муки і роботи!
Я довго не вагавсь — і тільки вечір агас, —
Назавжди вирушив в тумани і болото.

(1924).

ІВАН САВЧУР

Осінь

Не знав це я: весна минула
І знядів квіт медунки —
У далечині уже пірнули
Весняні поцілувки,

І дві пішли собі в напрузі —
І я не чувсь: тут осінь.
Мережками на видюкруві
Лягли хмарки стокосі.

21. IX. 41.

МИКОЛА ПЕРВАЧ

Сміх

Ви чули —
Весілля злива прийшла,
шпурляючи град і грім?..
Поетам снились солодкі сні
та безліч блисканих рям,

Ім бачилось: рима на риму йшла,
оди строчились вшвар —
У видавництва чемний касир
виплачував гонорар.

Але ж не стрінати Музи їм,
не бачити Музи їм —
вона співуча та навісна,
і дасться лиш навісним.

Я цілував її губи п'янки
та на руках ніс.
Осінь ішла, хуга ішла —
зорі падали вниз.

Я говорив їй: будь-що-будь —
з тобою життя пройду:
бачу біду, чую біду,
передчуваю біду.

Але залізо в жилах моїх,
пломін'я в очах моїх,
А на вустах — тонких і злих —
неперекорний сміх.

О, не забути мені, не забути
синіх осінніх днів.
Стали жорстокими очі мої
в серці моєму гнів.

Застерігає коханка мене:
„Плач, скаженій, а пиши!“
„Де ти?“ — питаюсь я у душі —
і не знаходжу душі.

Але відрізує Гнів: „Я тут!“
Ненависть каже: „в!“
— Бери тріпочуче горе це —
воно по праву твоє!

Ні, не шукатиму вороття,
ні, не здіюму клятця —
болями, radoшами, слізьми
приймаю тебе, Життя!

Болями, radoшами, слізьми,
останнім тхнінням клянусь:
я ще людоньки, посміюсь,
люто ще посміюсь!

ГЕРАСЬ СОКОЛЕНКО

* * *
Ніч привітна, ніч ласкава,
В'януть квіти медові.
Мов ягнятко золотаве
Бродить місяць у траві.

Вітер шепче ім'я нічне
І тремтить немов струна.
Над рікою летом крижня
Сколхнула тишина.

Затихав коло броду
Гомін хлопців і дівчат.
Ти опівночі приходиш,
В тебе сльози на очах.

В косу вплетена калина.
Срібний перстень на руці
Устає туман з долини,
Патне соком чебреців.

Я до серця пригортаюсь
І торкаюсь до лиця,
Хоч в любові цій не знаю
Ні початку, ні кінця.

Ніч привітна, ніч ласкава,
В'януть квіти медові.
Мов ягнятко золотаве
Бродить місяць у траві...

1941.

ОКСАНА ЛЯТУРИНСЬКА

Думка про чайки

По подвір'ї ходять пави,
по подвір'ї у затишку,
по зеленому моріжю,
по моріжку кучерявім.

А в садочку, холодочку
панночки все походжають
по черешенці зривають,
по двійночку-колоточку.

Чи підійдуть ліпше братки,
чи зозулі черевички
до мальованки спіднички,
до кірсетки, до блаватки?

Може, ранник? Може жостір?
може, гілка самосила?
Пополудні кітка милась,
тож надвечір будуть гості,

У покоях покоївки
доупаде абирають ніжки,
стелять пологи й доріжки
на підлоги й на долівки.

ІВАН САВЧУР

* * *
А як весами проміні рівні
Поаривалися всі вперекір,
Ми зносили Казковій Царівні
Срібні клубки намотаних вір.

І жеврлі промінні гірлянди —
Позолота безжурних ланів.
Загадкові тремтючі троянди
Юнай день в косах веснам заплів.

Легкий вітер дивився із клітки
В кострубаті прилива тепла;
Тож весняними ранками рідко
Гарна дівчина вдома була.

Ранком річка плила швидко-хутко,
Чорні капрі змивала з очей,
Утопивши замряно вудку
Став рибалка... „не вів бурей!“

І зривався орел у високість,
Бджолі звала квітчаста пирга —
Переломаний ранковий окіст.
Недокінчена равкова гра.

6.XI.41.

Кухарчук у білій бунді
тісточка з пекарні носить,
викладає штучно в стоси —
знав пірник, назверхи пундик.

Пересипує багато
то мушкатом, то івбаром,
то насаджує інжиром
і магдалем і цукатом,

*
От не пізно і не рано,
під саму догідну пору
панічі в'їздять до двору,
під'їджають поплід ганок.

Кожний човгнув черевичком,
шапку з кучерів знімає,
та за батьківським звичаєм
панночок цілує в личко.

І, даруючи пудельце,
садують на білу ручку
побрякальце та каблучку,
на якій промінне шкельце.

По гостині гра в піжмурки
й до чого кому охота.
Нагло вперті ворота —
й татарва нагнала з турком.

Не їржали в стайнях коні,
пси на дворі не брехали,
вартові не сподівались,
тільки сплеснули в долоні.

А турчиська, а поганці
та зробали собі балі!
цілу ніч бенкетували,
пов'язали безліч бранців.

А панянок-білоручок
хвать за коси й до припону,
під подвійну охорону —
і до Кафи гайда хутче.

Під'їзджають. Мінарети,
башти, арки, як химери.
Коляхають води берег
і дзеркалять переплети.

Біля берега — галери.
Вкуті кільця — що лабетв.
Де різблені переплети —
до в'язниць залізні двері.

Паньочки кричать: „Ой, темінь!
Ось канчук, а осьде ремінь.
Божа матінко, та де ми?“
Та ж в султанському гаремі!

Можна тут лежати лівно,
лиш під доглядом євнухів.
Хоч, — давись на джбан та кухоль,
чи на грядку з білим кринном.

Розглядай туркень опанки,
як тобі й того не лінки,
покривала бедуїнки,
стяжки й пояс киприянки.

Тут годиться брати дари,
філіграні та гедваби,
не щоб так відкласти набік —
тьху! — турчанській шальвари.

А султана треба слухать,
сумно пісні не співати,
бо інакше може статись,
що залишишся без вуха.

В Україні сколот, галас.
Чутка йде, що-кожним двором.

Чи було під договором,
щоб тут нечвсть наїзджала?

Наїзджала, викрадала,
паньочок перебрала?
Чи замало запізнала
пороху зо самопала?

І козацька йде нарада.
Б'ють старшини перначами,
мечуть козаки шапками,
ходить Січ, гуде, як ляда.

Трахнув гетьман булавою:
„Покладімо головою,
чи укріймося ганьбою.
Хлопці, до чайок, за зброю!“

Хлопці віддаючи шану,
тріпнули свої чуприни,
випростали кармазани:
„Позір! Послук отаману.“

Ввізджають в море чайки
з вод Дніпрових срібноснівч
на дамашкові тканини,
на блакитні китайки.

Турчин теж зачуває,
виряджає війська силу,
мутить моря чисту хвилю
та на зустріч у безкрає

з вітром байдаки пускає.
Не тобі ж це, панібрате,
запорожців переймати,
коли лицарство гуляє!

Ой, гуляє, турка топвть,
ой, рубає й без пардону,
вітром гонить навдогоню —
й опиняється в Синопі.

Тут гостям привіт охочай,
сальви на велику почесть.
І горять огні урочі
по три дні та по три ночі.

Заклинаються султани:
Мир ніхто з них не порушать,
у ясир не візьме душі
і не ймитиме панянок.

Бо, як мудро ствердив дехто
з компанійців із респектом,
не були ніколи танші
запорозькій реванші.

СТЕПАН ЖЕНЕЦЬКИЙ

Гори мстяться

(Присвячую вєсч. о. Миколі Габакові).

I.

Іван Гацагун потяг до міста ялиці на торг, а назад привіз двох панів. Заїхав з ними до панського двора, що розложився посеред севигідного сидження на розложених драбинах і пішли до покоїв, а Іван, як тільки приїхав до дому, казав газдині загнати коні до стайні, дати їсти й напоїти, а сам скоренько, навіть не обідавши, — побіг до skleпу.

Тут сидів Петро Маргулін, що то двадцять літ був в Гамеріці і все розказував цікаві сторії, Юрко Дрожджук з під гори, дід Габучину. Іван привітався з усіма й сів коло Митра.

— Новина, газдове...

— Яка новина?

— Пани приїхали... нізініри... ліс рубатимуть тої осені...

— Ей, не баландіть, Іване...

— Вігме Боже правда! Самі нізініри таке гварили...

— А де муть рубати, не повідали?

— На Липівці, на Патролі, на Чертежику і на Маргулі... І всяди, повідали, де грубий ліс...

— То буде заробок...

— Хоч на податок та на махортку*) заробимо...

Від того часу, ні про що інше в селі не бесідували, тільки про нізінірів, про ліс, тай про заробіток. Раділи, що буде свіжий злот, буде податок, буде на нафту тай на сіль, і буде бодай раз на тиждень, у неділю, за що купити кусник омасти до пісної, сипкої магдебурки.**)

І газдині теж раділи, що як газди в лісі зароблять, то і їм якогось гостинця привезуть з міста, гарну хусту на празник, нове плаття, а дітям біленьку жидівську булку.

Тільки один дід Габудяк, що то за лісного у панів був ще від малого парібка і знав увесь ліс, мов свою велику челядь, що аж в трьох великих хижах розмістилася, знав кожну яличку й кожного бучка, мов унуків усіх своїх дванадцятьох синів і сім доньок, коли почув, що рубатимуть ліс, — не зрадив, а дуже-дуже засмутився. Він, що вже від десяти літ не ходив більше до ліса, не мав сили вже вийти у верхи, старі вже, тай немічні стали ноги, гнулися на всі боки, мов у малій дитини, — тепер знов що дня йшов у гори, у найвижчий верх на Чертежику, там, де росли найстрункіші, високі, буйні ялиці, де вигрівалися до сонця грубі, з гладонькою, аж лискучою корою бучки, гла-

*) махортка — махорка.

**) магдебурка — картопля.

почали рубати їх, стинати, пиляти!! Коби якнайкорше вже звалювали їх, різали на кавалки, відрубували руки-гилля... Нехайби уже якнайкорше муки, знуцання, навіть смерть найстрашніша, — тільки аби вже раз скінчилася ця ганьба, цей сором...

І коли було ведухатися в тиху, передвечірню годину в шум цього позначеного, потаврованого, зганьбеного ліса, то чути було, як він шумів-ридав:

— Ш-у-у-у... ш-у-ш-у-ш-у-у-у... Нізініри! Каті люті! Присилайте вже раз лісарів з пилами та сокирами, нехай рубують нас, нехай велять, нехай життя наше буйне, зелене відбирають... Бо сто раз краще смерть, сто раз краще бути порубаними, порізанними на дошки, покоченими на сяги, спаленими на вуголь, ніж отак, позначеними, тут стояти... Ш-у-у-у... ш-у-ш-у-ш-у-у-у...

III.

Як тільки прийшли перші морози й як земля ствердла так, що всюди можна було ступати сухим чоботом, навіть у найбільше болотисті мляки та єгипти, — тоді почали сходитися на гори робітники. Ішли вони тай ішли, мов карамха, з усіх усюдів, у верхи, ішли з близьких сіл і далеких, ішли з горів і долів, ішли днями і ночами. Навіть аж з найнижчих долів, десь аж від поляків спровадили нізініри мажурів у гори на роботу. А з гірських, поблизьких сіл, з Таскови, Липурів, з Торки, зі Стужниці, Балагурода, то всі газди й парібки пішли у верх. Дома лишилися тільки старі діди, баби, газдині, гівки,*) тай діти.

Дикою сараною заройлися люди в горах і мов ті голодні воші, розлізлися по всіх верхах, по всіх долинах, полонинах. Найперше почали ставити собі з гилля тай ріща колиби, аби мали де спати в ночі, а в день хоронитися від дощу, бурі тай негоди. Мов струпом біле тіло, так тими колибами вкрилися лісисті хороші гори. І як від гниючих струпів несеться сморід тай задуха, так з тих колиб понеслися по всіх горах чорні, задушливі дими, що клубилися верхами, мов злі духи, різні запахи від їхніх присмак, які вони готовили щоденно для себе, дикі, часто п'яні співи, крики, зойки. А над усім тим розносилося страшне, переразливе скреготіння пильників, якими лісарі острили зубаті пили тай острі сокири, — на загибіль зеленого ліса...

Гей! А як почали вони рубати, тоді зжахнулися усі гори: як світлі, не чували вони ще і не видали такого страшного спустошення, яке тепер почалося. Нераз тут шаліли-лютували страшні бурі та тучі, нераз крутили лісами буйні вітри полонинські, виривали з корінням височезні ялиці, та коренясті, грубі буки, нераз шуміли їхніми долинами бистрі, рвучкі потоки, як падали у горах великі дощівливи, нераз котилися з водою величезні брили каміння, — але такого, як тепер почалося, — ще не бувало. Тепер настала найбільш страшна, діявольська година, бо тепер тут появилися... люди. День за днем виходили лісарі, як тільки ясне сонце виглянуло ізза Чертежика,

*) там кажуть: гівки, а не: дівки.

зі своїх колиб, і рубали-нистили зелені ліси, зривали прикрасу з гір, великого болю гори, як почувли, з яким стогоном-зойкотом падають з гір, ні прекрасні, стрункі ялиці, та могутні бучки, їхня краса та прикраса. Зажурився стрункий, мов парібок, Чертежик, їхня краса та прикраса Патроля, ще більше присіла до землі присадкувата Магера. Страшно й лячно стало в горах: не чути було більше пташиного співу, тільки безгвогне стукання сокир, пиляння чабанів. Тепер розносилося малоче: о-с-т-о-р-о-ж-н-о-о-о!!! а за ним гук надаючого дерева, переразливий тріскіт ломаного гилля і голосний, стоголосий відголос: о-х! о-х! ти руки, викручувати ноги, видовбувати люди, коли ім живцем ломити на це, та немолим і рубали ліс без милосердя тай рубали: сотками, гилля, різали на кавалки, обструговували тай рубали: обтинали їхні більше падало таких білих трупів, що-день вище й вище на верхи, а за ними щораз більше й більше світили гори лісною...

На тиждень перед колядами скінчили рубати ліс. Нізініри виплачували зароблені гроші, всі вони зійшли на доли, пішли до міста, накупили зорівки,*) пили, іли, билися, на смерть забивалися, співали й раділи, що мають високі гори, що мають буйні, зелені ліса і що мають заробок.

А як упав великий сніг і прикрив білою веретою усі гори, усі долини й полонини, та вигладив дорогу під сані, — тоді почали возити невеличкої, бистрої, річки, де гудило аж десять ненажерливих жидівських тартаків. Цілу зиму возили газди клеци і знов багато заробили. А як всі повозили і як знов пани дали виплату, — то газди знов ішли до міста, платили податки, віддавали панам та жидам довги, знов купували багато зорівки, знов пили, билися й раділи, що мають високі гори, буйні ліса і добрий заробок...

А як на весну скінчилася робота в лісі, тоді лісарі повалили та пошалили свої колиби, походили у доли і порозходилися знов у всі сторони, назад туди, звідки прийшли... А за собою лишили в горах одну пустку, одну, страшну, пустиню-руїну...

IV.

Гей, дуже змінилися гори з того часу, як вирубали ліс. Так змінилися, що годі їх упізнати, годі пригадати. Колись горді та пишні, причепурені зеленим лісом, красувалися, мов ті лемківські гівки-красуні на празнику у Лопінці, — а тепер сторчали накапурені, мов стов-

*) зорівка — горівки.

бурі, що то їм гадині полохають куцохвостих зайців з огордів, аби канусти не гривали. Там, де колись шумів-гудів, дивну казку розповідав буйний, темний бір, — там тепер шквірили зуби білі, вже трохи пожовкли від сонця та дощів, лісі шні. Немов та беззуба смерть, споглядали вони на ті гори, що ще пишались буйними лісами і здавалося, — підсміхалися до них, та підморгували злорадісно: і до вас прийдуть не забаром пани з долів, нізініри і до вас наженуть тьму-тьменну лісарів, а ті і з вас таке саме зроблять, що ось і з нас зробили... Так, так, бо папам треба грошей, а людям зорівки...

Найвищий Чертежник, верх над верхами, стрункий та високий, прикрашений із самого долу колючими ялівцями, вище могутніми буками, а на самому стріпі ялицями та смереками, колись такий був пишаний та вистрований, гей Папінчаків Митро при слюбі, як сватав Афтанасову Настю, — а тепер стовбурів там над потоком, гі тот дурний, придуркуватий, обдертий та облахмачений Мартин, що то його кракуси на границі тогдї застрілили. Або Патроля, або Маґера! Колись гонірувалися задуфані та налужені, величалися обі своїми буйними лісами, мов то ті гадині новими спідницями, що їм газди з Гамерики попривозили, — а тепер поприсідали, покулилися і ганьбляться одна з другою, гей ті гівки, що купаються у потоці, а на них дивляться папівські... Або Груник, або Чепрух!.. Гей, моцний Боже! що то й казати, що повідати! Усі вони тепер так пострижені та попідскубувані, гей тоті гарештанти, що їх ведуть на шибеницю...

А як літом пригріло сонце, то все, що лишилося ще зеленим у горах, спекло, висушило на тріску: погинули-погибли молоденькі ялички та бучки, яких не поломали падаючі дерева, або не потоптали ноги лісарів, поскло листя та й чатиння зі старого ліса, повянули на сонці мох, і той пожовк та ці колись буйні, високі трави та хопта... Навіть мох, і той пожовк та припечений та присмажений. Потім зірвалися буйні вітри полонинські і всі ці останки колишнього ліса порозівали, порозносили на всі сторони світа. А що було за тяжке для вітру, це поточили бистрі води, що тепер по кожному, навіть найменшому дощі, потоками шуміли у доли... А в горах залишилося тільки чорне каміння, сиві скали та й смуток... А більш нічого...

Ніхто тепер з села у верх більше не ходив. Ні газди, ні лісний. Бо й пощо там тепер було йти, чого там шукати? Ялички, або бучка там тепер не зітнеш тай не потягнеш до міста, на торг. Ні оленя роґатого не вб'єш, ані дика випасеного не вполюєш. Усі вони повтікали звідти туди, до мадаря, де лісів ще так не понистили, як у нас. Тільки дід Габудяк був раз вибрався, на самого Купайла, у верх. Цілий тиждень там пробув, ходив по всіх верхах, по всіх стропах, снувався по всіх долинях, полонинах, та не міг тепер він своїх любих горів упізнати. Не міг відшукати того місця, де росла стара, найгрубша ялиця, під якою він любив бувало відпочивати, як літом сонце пригрівало; не міг найти ні ния дуплавого бука, у якому все від дощу та від негоди ховався, ні тих молодих, струнких пяти яличок, під якими він ще за старих панів такого великого, мов панське теля, оленя уплював. Гей, гей, алеж бо то був олень, олень! За одні роги пани гмісті дали десять таларів... А тепер, нічого, нічого не міг пізнати, нічого не міг найти. Все вирубали, все понистили, все понівечили...

— А Бог би вас скарав за тоту руйнацію... Дід спинився і грозив костуром туди, на доли, де розложилось місто, де жили пани, жида, і де димили тартаки, та лісова, ненажирлива чума...

Нізініри теж були поїхали до міста, як скінчилася робота в лісі. Але довго там не сиділи, за кілька днів назад приїхали. Ще й жінки з собою попривозили. А тот старший, з вусами, то навіть двох малих паненят привіз. Вони й тепер поселилися у дворі і що-дня, що-дня галя, вигрівалися на сонці і дивилися у шкля туди, на доли, на місто.

А перед Спасом, то зовсім перенеслися з двора жити на Чертежник, до тої колиби, що то стояла над потічком. Ї лісари не спалили, бо там перейшли жити. Лісний Іван повиносив панам що їм треба було, а Вони тільки у неділю, або тоді, як до двора їсти. На доли сходили до панської колиби, теж часто приходили гості з міста. Всі вони лазили по лисих горах, вигрівалися, мов вужі до сонця, купалися у потоці вигукували, викрикали...

Усі люди в селі любили їх, бо вони за все платили багато грошей: за фірманку, за прислугу, за молоко, за масло, за ягоди, за гриби... Тільки дід Габудяк не міг на них дивитися. Він не міг їм простити того, що вони так споганили гори, що так ліс винистили... Усе, коли бачив, як вони снувалися по лисих горах, грозив на них костуром, та шептав ненависно: — кари нема на вас якої, чуми вогнистої...

V.

Пани так уподобали собі гори, так полюбили життя на верху, у колибі, що навіть не думали сходити назад у доли, та вертати до свого міста.

Вже минуло літо, дні ставали щораз коротші, сонце вже не гріло, так як перше і мало світило: тільки виглянуло на пару годин ізза Чертежика, розглянулося по горах, тай назад ховалося за Маґеру. А бували й такі дні, що воно зовсім не показувалося: закривали його клупаті хмари, що тепер щораз частіше насувалися з долів.

Настала сива осінь, гори почали курити, густа мряка клубами бухала, мовби у горах сиділи невідомі лісові газди і курили величезні люльки, та димом хотіли закрити гори перед людським оком, перед панами, перед нізінірами... Аби їх ще більше сюди не налізло, аби ще більшої руйнації не натворили...

Часто перепадували тепер дощі. Бувало, нераз як почне падати в понеділок, то без перерви падає цілий тиждень, аж до суботи. Тоді з усіх вирубаних верхів потоками дзюрчіла вода, забирала всі за собою, сполікувала, добру родючу землю, гній, вимулювала маґдебурку... Навіть липку глину злизувала.

Чухали зажурені газди потилиці, поглядали заклопотано в гори:

— Віда, Митре...

— Біда Миколо...
— Такого ще не бувало...
— Бо ліс стояв.
— Правду дід Габудяк повідав, що то не добрі, як увесь ліс вирубують...

— Як так далі піде, то вода зebraків з нас поробить...
А пани далі сиділи у верхах. Не лякалися ні мряки, ні дощів, ні води. Їм що: понадівали гумові плащі, повзували гумові чоботи, тай хвом, набиралися сил до міста...

А як вони раділи, коли зривалася в горах гуча, коли греміло та блискало! Усі люди в горах страхаються до своїх крівок і птахи до гнізд, ються до хиж. Навіть звірі втікають до своїх крівок і птахи до гнізд. Усе що живе, боїться громовиці. А пани не боялися. Вони тоді лізли на найвищий верх Чертежника і звідтам приглядалися, як лискають лискавиці, та як бють громи. Ще й фуртуграфували той божий гнів, і з того гообразці робили.

Але такі навкучилися панам дощі і вони вже хотіли забиратися з горів до свого міста. Вже навіть були покакувалися і фірмана замовили. Тільки ще задержалися на тиждень, бо довідалися, що на другу п'ятницю празник у Лопінці. Хотіли ще там на людей подивитися, що то з усіх горів на той день до церкви посходяться.

І погода теж тепер покращала: повіяв з долів вітер, порозганяв навислі хмари, гори перестали курити і ясне сонце знова розвеселявало заллакани гори. А в четвер, день перед самим празником, то так було красні, сонце так гріло, так пригрівало, ще десь більше, ніж у літі, у жнива. А так тихо було того дня кругом, так тихо, що аж люди дивувалися:

— Аби по такій теплоті не прийшла буря...
— А святий Михайло любить мокнути...
— І тогид на празник падав дощ...

Того дня люди скоро кінчали поратися коло газдівства, і як тільки смерклося, пішли спати: хотіли завтра раненько встати, на празник не спізнитися. Всі послули твердим сном і не чули, як зараз з вечора почало в горах гудіти. Спершу тихо, далеко, десь там, як Яворницькі верхи, а потім що раз блище і що раз голосніше. Перед північю почало гуркотіти, немовби греміло. Але то не були громи, бо на небі не було видко ні хмари, ні лискавок. Небо було чисте, звідяне, тільки зорі якось неспокоїно моргали, немов лякалися чогось. А по півночі, ізза Липівця почала висуватися страшна, чорна хмара, зі сивими, мов гадина, пасмами і жовтими, як руда глина, берегами. Сунула вона, мов жива потвора, з усіх сторін, вже й на Чертежник вилізла і Патролю накрила і Маґеру поглинула і на Груник насувалася. А з горів посунула на доли, на полонини...

Нараз стихло. А потім страшне сталося: звідкись узався вогонь на цілому небі. А такий ясний, такий сліпучий, аж білий, аж срібний. На дворі стало ще ясніше, ніж у найпогідніший день. Тоді по тій страшній, чорній хмарі, почали тисячами мигати на всі сторони дрібненькі, золоті лискавки, мовби живі вогняні гади по ній лазили... А потім знов все зникло...

Дід Габудяк, що вже здавна не може по ночах спати, бачив це світло, але поки зібрався і вийшов на двір, подивитися, що це таке сталося, — то небо вже було згасло. Тільки дощ почав падати, та такий густий, мовби не краплями падав, а потоками лився з неба. І шуренько назад скрився до хижі. Та на свою лежанку на печі він вже чив нічого, бо вже більше не блискало, тільки трівожно на печі він вже Нараз: що це? Вода у хижі? Дід відхилив хатні двері, але не бачив нічого, тільки почув голосний шум.

Відхилив хатні двері, але не бачив нічого, тільки почув голосний шум. Нараз: що це? Вода у хижі? Дід відхилив хатні двері, але не бачив нічого, тільки почув голосний шум. Нараз: що це? Вода у хижі? Дід відхилив хатні двері, але не бачив нічого, тільки почув голосний шум.

— Вставайте... Тікайте з хижі... біжіть у верх... Потопа!!! Повибігали усі на двір, діти заплакали від холодного дощу, а невістки залемментували:

— Сусе! Христе! Потопа!
Дід втихомирює усіх, синами командує:

— Біжіть в село, будіть людей... Хай ратуються перед водою... Синами побігли і незабаром рознеслися їхні голосні накликування: — Потопа, люди, потопа-а-а!!! Вставайте, рятуйтеся, тікайте у верхи!!! Потопа, люди, потопа-а-а!!!

Люди зривалися зі сну, мами хапали малих дітей, газди немічних старців і всі тікали у верхи, на Патролю. Кругом рознеслися людські плачі! крики, зойки, бляння овець, рик худобини, скавуління собак...

А дощ лив тай лив без уговку і не переставав ні на хвилину. Вода все прибувала і прибувала і вже не потоками, а широчезними ріками котилася без стриму у долину. Вибирала найкоротші дороги: давні, висохлі потоки, яри, дороги, витоптані стежки, хлюпотіла в них, хвилювала, переганяла одна другу, немов спішилася якнайскорше доплисти до села, застати ще сплячих людей і всіх їх потопити. А так гуділа, так шуміла, булькотіла, та клекотіла, немовби над якимось величезним потоком стояло сто діявольських млинів і всі нараз молили.

Перестрашені та перемоклі люди позбивалися до купочки, цокотіли від зимна і страху зубами і чекали... чекали смерті. Над ранком дощ увійнявся, а коли розвиднілося і люди глянули на діл, то зжахнулися: села не було в долині, тільки стояло кілька хиж тай церковці на гірці. А за потоком, при дорозі і в долині, усі хижі були повалені та поперевертані. Колиж до полудня вода злетіла і люди зійшли у село, то все живе: всі вівці, воли, корови, коні, собаки, — всі потопилися, все мертве... А в тих газдівствах, на гірці, перелякано ревіли воли, бляли вівці, та голосно вили-заводили собаки...

Заплакали люди, забідькали за своїми статками та й достатками. З острахом споглядали на лісі верхи. А дід Габудяк хитав старечою, сивою головою, показував кестуром у гори і говорив:

— Так, так, гори мстяться...

Аж під вечір нагадали собі люди за панів на верхах. Пішов за ними лісний і ще двох парібків, але ні колиби, ні панів не знайшли.

Шукали, ходили за ними по цілому Чертежику, кликали, та пані не відзивалася. Вода, що бурхливим морем шуміла потоком, застала їх сплячих у колибі, колибу рознесла, а панів загорнула у свої брудні, жовті хвилі і понесла туди, на доли. Звідки вони прийшли...

ЮРІЙ АРТЮШЕНКО

Через гори

Шу... гу... зи... фю... — кор-дон зме-ту! — луною йшов степовий поклик вітру у вздовж і вишир гірського хребту. У... у... ву... ву... ху... га... — із Укра-ї-ни я! — виспівував у сніговій ніч східний сторукий вітер. — Свистав у вуха, хапав в міцні обійми і палко цілував в обличчя. А розгойданий ліс снів віщо в сні — дзвенів в вершках, гудів в коріннях відвічним дзвоном української землі.

Ніч темна.

Сніг зліплював уста, затулював повіки та одягав мандрівника у пишні білі шати. — Уже це друга ніч мандрівки, але людських осель біде не видно. Ліс та й ліс. Сніг та й сніг. З долини через верх в долину.

— Де кордон — чи спереду чи ззаду? Покинути тяжкий наплечник чи ні? Кричать о поміч чи й даліше прокрадатись непомітно? — Провідника не взяв, — обхопив себе знеможений мандрівник. — Харчі всі зів ще дивсь усе без нього. Огню не мав, тому що не курив. Харчі всі зів ще першого дня, бо ж мав на вечір бути вже в оселі. — Внизу, під самими хребтами, полишив він уже весну, — рвучкі, дзвінкі потоки, перші квіти та перший теплий день і ніч. Та в горах ще усю природу обхоплює в своїх ціпких руках зима. Ні той новий суворий подух степового вітру, ані пророчий гомін старих лісів, ані землі міцні удари, що вже з низів неслись до неба, зовсім в цю ніч не мали впливу на зиму. — Усю карпатську снігову поверхню вона укрила корою — кригою, що лемилася від стіл.

Під ногами мандрівника була глибока і хоч не рівна, але одна — гладка снігова поверхня, а вгорі тепер ще й бушувала велика сніговія, яка ще більш замаскувала всі перешкоди на його шляху. — Великі дерева, що вивернув був вітер, вкрила глибоким снігом; зрівняла із присадкуватими горбами яри й провалля; та замела усі долини так, що не пізнати де їх спад. — Над Карпатами в ту ніч всевладно панувала тільки вона — зима.

Стрункий, з блакитними і смілими очима, з постійно затиснутими устами, ще молодий мандрівник спинився на узгірр'ю лісистого й крутого вершу. Зняв шапку з козирком, вишнєву хустку і витер піт. Відтак підніс він ковчир сірого плаща, на голову надів, теж сіру, свою шапку і зліг він стояче в густе галуззя високої ялиці, що тут стояла біля нього. Дивується ялиця, що довелося їй тепер гостити такого гостя. І вона колихаючись від вітру його всипляла в своїх обіймах. Мандрівник вмить заснув. Та ноги в колінах гнулись. Руки ж повільно

випускали міцну ялицю. І мандрівник цілком безвладно повис в галуззях. Та раптом галуззя затріщало, ноги в колінах заломились і мандрівник разом з наплечником упав на сніг. Він мало-що не покотився з узгірр'я в низ. Сон утік. Мандрівник піднявся на ноги. Був світанок. Ноги, руки, та й взагалі увесь він страшно змерз. — Йти, як скорше йти. Та йти під верх не було сил. — Тому вниз — в долину: І пішов, чи скорше покотивсь у довгу, здавалося, що без кінця в один і в другий бік, долину. — Де йти — вправо чи йти зліво. Та все одно, лиш ледве переступаюче ногами, вправо.

Мандрівник під час ходу брав сніг у спрагнені уста й роздумував. — Вже кілька раз він падав у провалля, нераз пролазив біля медвежих леговиць і часто дерся, через затемнені снігом дерева, на найвгору, а по годині дряпання на нього він же ж ріс під саме небо. Слісторожували слух. І лиш такі короткі відпочинки, як цей, були перер-

— Зблудив. Йшов вздовж головного хребту. Йшов по самому корчати. — Спинитись, відпочити, обдумати розважить? — Ні, і ще разки уперед з наплечником до ціли. Лишть наплечник і кричать о похай краще смерть в оцім снігу. Як прийде смерть, то хай застане на посту, — хай звалить його з ніг в ходу із тягарем на плечах. — Безцільно йти долиною. — Долина замкнута горами. — Хай, але як що в долині йому заступить шлях гора, то піде він долиною. Як же ж сил і не спиняючись полізе і на гору, щоби, як буде треба, найти за нею ще одну долину.

Мандрівник ледве йшов. З тяжким трудом витягнув зі снігу ноги, під тягарем наплечника згинався низько, та втомлено хилив він голову на груди. Йому здавалося, що ще такої довгої долини в своїм життю ніколи він не бачив. Уже аж тричі робив короткі відпочинки при деревах, такі: — як то він мав вже при ялиці, лише коротші. І пряталося йому, як то оповідають, що перед розлукою з життям, люди згадують у пам'яті дітячі й пройдені літа. — Кинув побігло й він свої думки в далекі сторони — до своїх родичів. Пробіг лисавкою своє життя й з часів визвольних змагань і застановив свої думки на революційній боротьбі.

Все минуло в його пам'яті промайнуло швидко, так як та ластівка в літі під вікном. І думки його окрилені минулим мрійливо полинули в майбутнє: — Волева напруга наших поколінь не піде марно.

Думки урвались. Мандрівник відірвав від снігу очі, підніс голову і раптом станув. Його обличчям як би пробігла приємна несподіванка, що вмить змінилася в непевність. Він обернувся, поглянув пильно взад і на верхні з обох боків й обличчя в нього проясніло. Зняв шапку, перехрестив і проговорив подяку Богові, він не помилявся. Долина таки дійсно мала спад. А як же так, то все-ж, раніше

повідь по-українськи. Спитав яка це є околиця. Почув що Осмолода. Довідався також, що польська сторожка сюди заходить рідко, хоч тут і є кордон. Попросив продати шклянку молока і кусник хліба з маслом. Просяв сидати. Їв і розпитував про околичні села, та як до них дістатися. Він частими запитаними не дав прийти жидам до слова. На скоро випив молоко й піднявся щоб відійти. Та ноги підкосились і він впав на підлогу непритомний.

Як проснувся, був білий день. На руках вже мав кайданки. Лежав він на підлозі, а коло столу сиділо двоє поліцаїв. Як лиш вони почули брязк кайданків піднялись. Мандрівник встав на ноги. Погляди схрестились. Далше, як то звичайно, хто, звідки, куди, документи й т. д. Ще того ж дня Мандрівник був відвезений, на дрезині вузькоколійки, з Осмолоди до в'язниці у Долині...

По двоє тижнях від цього випадку, одного дня на ранньому світанку з'явилися на знайомій полонині трьох юнаків. Два йшли повідьно, а один скорим кроком наблизився до колиби й обережно ввійшов до неї. За хвилику вийшов він із тим наплечником, що його полишив там мандрівник. Розв'язав його та став виймати якісь малі пакунки й діляти їх на три частини. Два ж других юнаки стали оподаль і розглядали околицю. Перший, як скінчив свою роботу й вкинув свою частину, разом з наплечником мандрівника у свій наплечник, свеснув і відійшов у бік на варту поки других два не забрали своїх частин. Потім усі зійшлися і скорою ходою направились із полонини геть, — геть подальше від небезпечного кордону.

На скраю полонини де зачинався лісистий яр, три юнаки спинились, піднесли на прощання свої правиці вгору і розійшлись. Лиш ще в кущах дзвеніло по них їхнє — ... Слава!

МАРКО ЛАГОЗА

Прокляття большевизму

ДІЄВІ ОСОБИ:

Дмитро — український селянин.	Мигичка — його помічник.
Ярина — його дружина.	Сусідка.
Оксана — їхня дочка, 19 років.	Василь.
Олесь — їхній син, 6 років.	Михайло.
Дід Лаврін — Дмитрів батько, 85 років.	Грицько.
Микола — наречений Оксани, 25 років.	Павло — селянин з села Аджамки.
Короїд — уповноважений по хлібозаготівлі.	Лушня.
	Бригада активістів по хлібозаготівлі.
	Гурт колгоспників.

Перша дія відбувається в другій половині лютого місяця 1933 року.

ДІЯ ПЕРША.

Зима. Середина простої української хати; образа, фотокарточки і портрет Шевченка, чепурно прикрашені вишиваними рушниками.

ЯВА I.

Дмитро сидить на ослоні, латає кожууха. Ярина товче у гарматні кукурудзяні качани на борошно; Оксана пряде. Дід Лаврін лежить на печі, Олесь гоїдає коліску.

ЯРИНА. Мені й з думки не сходить наше безталання. (Зітхає). Не життя, а каторга!

ДМИТРО. Охо-хо-хо-хо! Казали розумні люди: не кваптесь на принади обіцянки большевиків, не вірте їм, бо накинуть жиди налігача на шию... Та куди там? Твоє-моє, давай сюди!

ЯРИНА. Всі легко хотіли розбагатіти... та й пороздв'яляли роти на жидівського гачка.

ДМИТРО. Бачили очі, що купували, — тепер їжте хоч повилазьте...

ДІД ЛАВРІН. Отож то.

ДМИТРО. Так притіснили гречкосіїв, що хто зна, як його і на світі жить.

ЯРИНА (жалібно). Горювали, горювали усе літечко на полі, дбали про шматок хліба... Та ба! Ледачі жиди плямкають ротами, напхані нашою кривавцею, а ми давимось жомом та кукурудзяними качанами. Пропали ми, як руді миші. (Плаче).

ДІД ЛАВРІН. Совіцька влада, — то дурне. Воно ні до чого. (Махнув рукою).

ЯРИНА (утирає сльози). Ні Богові свічка, ні чортові кадило.

ОКСАНА. Уже ж не що!

ДМИТРО (зітхає. Сумно). І пожалітись нікому. В жодній установі нема захисту українському селянинові. Скрізь його цькують, винуватять... А скажи що, — ув'язнення, суд, тюрма. Прямо таки, хоч з мосту та в воду.

ОКСАНА (сумно). Жменя того віку, а як гірко його проживать...

ЯРИНА. Ох, правда, дочко, правда! Цього ще мир хрещений не бачив і не чув, щоб влада забирала геть чисто увесь хліб у селян. Та цей глум!

ОКСАНА. А в газетах щодня пишуть, що, ніби то, всі люди живуть щасливо... Рай утворити обіцяють.

ДМИТРО. Казав пан кожух дам, та й слово його тепле... Советська влада ніколи не казала й не каже людям правди. Все бреше-

ЯРИНА. Лякали жиди мужиків, що, мовляв, ви вже у мішку, тільки ще не зав'язані... Тепер уже зав'язали.

ДМИТРО. Та ще й як зав'язали! Щоб усі подушились.

ЯРИНА (висипає із гарматня «борошно» у макітру, дивиться на нього, хитає головою). Від шолухи з качанів та від жому довго ноги не поситимуть. (Насипає у гарматень роздрібнених качанів і знов товче). Ох, не добре чує моє серце! Не мине нас голодна смерть... Сьогодні ще тільки 20 число лютого місяця. Далеко до нового врожаю.

ОКСАНА (зітхає). Хоч би війна почалася, може б советську владу знищила.

ДМИТРО. Люди гомонять, будім то, скоро Німеччина встане на большевиків. Може таки Бог змилюється над українським народом, та пошле йому визволителів. Хто живий зостанеться, то ще поживе на світі по людські.

ЯРИНА (хреститься на образа). Пошли Господи німцям силу й мудрість... наверни їх на большевиків проклятих.

ОКСАНА (дивиться з місця у вікно). А! Уповноважений по хлібозаготівлі, Короїд іде!

ЯРИНА (біжить до вікна). Ой, Боже ж мій! Чого ж це його лихо несе до нас?

ДМИТРО (кладає кожуха). Це вже якусь нову біду несе... не інакше!

Німа спена. Всі приишкли, немов попркипали до своїх місць. Входить Короїд.

ЯВА II.

Ті ж і Короїд.

КОРОЇД. Здрастуйте!. Халяйнуєте?

ДМИТРО і ЯРИНА (разом). Здрастуйте.

ЯРИНА (зітхає з лави). Сідайте.

КОРОЇД (проходить, сідає на лаві в шапці). Щоб старости сідали? Хе-хе-хе!

ЯРИНА (товче). Еге ж... Дівку маємо, треба щоб старости сідали.

ДМИТРО (ставить ослона біля стола, сідає). Еге-ге-ге! Не таке тепер життя настало, щоб синів женили та дочок заміж віддавали. (Помовчавши). У кожную хату смерть заглядає.

КОРОЇД. А то таке. Я чув, жінки ляпали язиками, що будім то, Микола, Петра Ворожбета син, хотів сватать вашу дочку.

ЯРИНА (зітхає). А хотів. Уже й змовини були. Та ба! Забрали всю сім'ю та й чутки нема. Мов корова язиком злизала.

ОКСАНА (зітхає). Безневинно забрали. Та хіба тільки Миколу? Тисячі людей по всіх селах забирають і женуть у Сибір, як отару овець. (Плаче).

ДМИТРО. Так уже застрахали людей, так застрахали, що вони не наче торопленні поставали. Ййбогу правду кажу!

КОРОЇД. Як би не винуваті, то не брали б їх.

ДМИТРО. Вам немає чого казати... Ви сами добре знаєте, що безневинних беруть.

ЯРИНА (до Короїда). Давненько ви вже були в нашій хаті. Мають тижнів з вісім тому.

КОРОЇД. Діла, діла! Вгору ніколи глянуть.

ДМИТРО. Хліб викачуєте в людей?

КОРОЇД (махнув рукою). Підшови вже зтоптав, а плана хлібозаго-

товлі ще не виконав. Прямо таки хоч плач! Селяни зовсім безмозкі. Ти йому кажеш хліб вези державі, а він тобі скиглить: «нема... нема...» (Помовчавши). Сьогодні з району прислали додатковий план хлібозаготівлі на наше село. Получіть повістку. (Дає Дмитрові). Вам доводиться до двору п'ятдесят пудів хліба. Строк виконання — сьогодні до дванадцятої години дня.

ЯРИНА (збентежено). Пятдесят пудів? Та де ж ми їх візьмем? (Плаче).

КОРОЇД (байдуже). То вже ваше діло.

ДМИТРО (держить повістку в руці. Розгублено). Що це? А? А? Чуєш, Ярино? Оксано, тату, чуєте? З живих людей шкіру деруть... Ой шкіродери!.. Таких ще світ не бачив... (Утирає піт). Усе до чиста пови-грібали з комори й погребя, забрали скотину в колгосп, а це вже душі з нас починають править. Чи чувано де про такі порядки? Га?

ОКСАНА (утирає слюзи). Горе та й годі!

ДІД ЛАВРІН (сів). Це щось дурне, не похоже на діло.

ЯРИНА (утирає слюзи). Совіцьке здирство таки положить нас у домовину.

ОКСАНА. По всьому видно.

ДМИТРО. Не питають, що обідають, а п'ятдесят пудів хліба, хоч з душі видери, та дай.

ЯРИНА (бере в судинку хліб, дає Короїдові). Ось візьміть та подивіться який ми хліб їмо.

КОРОЇД (бере хліб, роздивляється). З чого він?

ОКСАНА. З суміші жому, товчених кукурудзяних качанів, товченої липової кори й трохи горбуза.

ЯРИНА. У горло не лізе... проте мусимо давитись. Страшна голодна смерть. (Витягає рогацем з печі горшка). А ось наш борщ: ані картоплини, ані бурячка в ньому. Про сало нічого й згадувать... Вода, кислий жом, та дрібно посічені кукурудзяні качани.

ДМИТРО. Оце такі наші харчі.

ЯРИНА. Дарма, що ціле літо піт на сорочках не висихав... хліб приробляли. Хтось їсть, а ми з голоду пухнемо. (Бере в ложку борщ дає Короїдові). Покуштуйте!

КОРОЇД (крутить головою). Тепер усі так харчуються.

ДМИТРО. Неправда ваша. Жиди й усякі начальники булки їдять та мясо жеруть.

ОКСАНА. Вже ж не що. То ж для них відгодовують худобу і паровий млин петльовку день і ніч виготовляє.

ЯРИНА (до Короїда). Чи й ви їсте такий хліб, як ми?

КОРОЇД. Я?... Ні.

ЯРИНА. Чому? (Ставить горшка в піч).

КОРОЇД. Я чоловік відповідальний.

ЯРИНА. Аа!.. Вам їсти треба, а людям ні?

КОРОЇД (байдуже). Що мені до когось? Аби я добре жив.

ДМИТРО (збуджено). Але ж люди працюють, а ви тільки те й робите, що їхню кривавицю забираєте!

КОРОЇД. Нада уметь жить!

ОКСАНА. Большевики й сами не знають, що роблять і як треба людям жить. Знуцаються з селян і тільки...

КОРОЇД. Знають, що роблять.

ОКСАНА. А що саме?

КОРОЇД. Соціалізм будують. Дмитро (докірливо). І для цього соціалізму, про який ніхто ніякого уявлення не має, прирекають людей на голодну смерть? Добрі правителі, нічого казати!

КОРОЇД (роздратовано). Не нам про це думать! За нас думають у Москві Сталін і Каганович... Люди з великим розумом... Вони знають, що роблять і для чого закони пишуть.

ДМИТРО (хитає головою). З великого розуму та в малий заходять. (Помовчавши). І закони їхні не є закон, коли вони таке страхіття творять на селах.

ЯРИНА. Де там ті закони? Розбишацтво, та й годі!

КОРОЇД (рвучко встає). Що?! Сталінські закони розбишацтво? Тут щось фашизмом пахне!

ЯРИНА. Диви! Вже й розсердилися... Хіба я на вас кажу?

КОРОЇД (сердито). Так що ж, що не на мене? Так на совіцьку владу!

ОКСАНА. При такій нещасній житні, мало чого з язика не спливе.

ДМИТРО (лагідно). Звиніть, товариш, Короїд. Вона й сама не знає, що плете. Сказано баба! (До Ярини). А ти не мели казна чого!.. (До Короїда). То хоч порайте мені, що його робить? Де взять п'ятдесят пудів хліба на виконання цього, нового, податку?

КОРОЇД. А ти буцім і не знаєш?

ДМИТРО. Не знаю... (Думає). Як вам самім відомо, я маломощний середняк був. Не зважаючи на це, мені надали план хлібоздачі двісті пудів і грошовий податок сто карбованців. На покриття грошового податку я продав кабана, що годував к Різду для себе. У мене було в коморі сто сімдесят пудів хліба, — я його здав увесь державі... Просив вас, просив райвиконком, щоб зложили з мене решту, тридцять пудів хліба... Так ні. Давай хоч з душі видери. Продать у мене не було чого, бо коня й корову забрали в колгосп. Тоді ви прийшли з бригадою і за ту недоїмку забрали в мене всю картоплю, капусту, буряки, огірки. Крім цього, забрали всю нову одягу, що була в нас. Тепер знов план. А? Та в мене на господарстві й п'ятдесят зернин нема, не то що п'ятдесят пудів!.. Це якась напасть на мене і на моїх дітей.

КОРОЇД (іде до дверей). Ти мене, Дмитро, не вговорити. Я озброєний генеральною лінією і чоловік твордий. Моє діло таке: що закон велить, те й роблю. Давай хліб і квит! Понятно?

ДМИТРО (розводить руками). Де ж я візьму того хліба?

КОРОЇД (береться за клямку). Знов своє. Мені до цього ніякого діла нема.

ДМИТРО. То хоч поясніть мені, для чого селяни хліб приробляють?

КОРОЇД. Для чого? (Думає). Для того, щоб... (Махнув рукою). Ей! Цього вже я не люблю! Краще ти скажи, що виконаєш план хлібозаготівлі з перевищенням і в строк. А тим часом прощайте. (Одчиняє двері і обернувшись). До дванадцяти годин дня план хлібоздачі треба виконати, бо це тобі не жарт! (Вийшов).

Дмитро, Ярина, Оксана, дід Лаврін, Олесь.

ОКСАНА (пряде). От натура собача! Ти йому кажі біле, а він тобі чорне.

ДМИТРО (ставить ослони біля лави, сідає кожуха латать). Кому... А тепер? (Сумно хитає головою). Через таких, як Короїд і життєницькому «усердді», тільки й мріє про ордені та похвалу відданості убійникам... Як не верти, а виходить бери мотузку, та чіпляйся до бантини.

ЯРИНА. Годі не знать що верзти. Осмілюсь лишень, та піди до сельсовіту, може там начальство яке є. Розкажи про своє горе та попроси, щоб зняли з нас цей план, що сьогодні наложили. Може ж таки змилуються.

ОКСАНА. Підіть, тату, та побалакайте з ними гарненько. А то — він робив у Горбанях та в Калениках.

ДМИТРО (зітхає). Хіба ти, дочко, не знаєш советської скаженни? Думай собі та гадай що... а воно буде так, як дупогуби памітили. Милосердя від них не жди... Зайве псування нервів. (Помовчавши). Живеш собі, живеш... І раптом — шарах, тебе по голові! Куркуль!.. Це той ярлик, що дає право кожному прохвостові знущатися з тебе, кинути тебе з дітьми живими в домовину.

ОКСАНА. Хто його зна до чого все це дійдеться? Страшно й подумать.

ДМИТРО (кладає кожуха на лаві). Хіба піти? Га? Щоб не кортіло. (Устає, надіває кожуха).

ЯРИНА. Та вже ж, як кажуть, піймав не піймав, а погнався можна. Піди. (Товче).

ДІД ЛАВРІН (лягає). Ох, ох! За спрос у лоб не вдарять.

ОКСАНА. Атож.

ДМИТРО (надіває шапку, йде до дверей). Добре, добре! Попитаю щастя... Може справді десь завалалося. (Береться за клямку). Ну, так я піду. (Вийшов).

Ті ж без Дмитра.

ЯРИНА (хреститься на образа). Господи, Милосердний! За віщо ти нас караєш? Чим тебе ми прогнівили? Помози нам, Господи, повернутись з під цього лиха, що нас спіткало... Не дай загинути голодною смертю? (Через сльози). А як-же твоя буде на те воля, щоб всі ми повмирили, то пошли нам смерть коротку без мук конання. (Плаче).

ДІД ЛАВРІН. Нема в начальства серця. Дияволи, та й годі!

ОКСАНА (утирає сльози). У теперішнього начальства, замість серця, холодна каменюка в грудях тінається.

ОЛЕСЬ. Мамо, їсти хочу.

ЯРИНА (утирає сльози). Зараз сину, будемо обідать. (Ставить ло-

ма в кочерги, підсовує гарматня під піч). Кидай, Оксано, роботу, різь хліб. (Витягає з печі горшка, насипає борщ у миску). Хіба це борщ?

Колись поміг луччі були для свиней.
ОКСАНА (одставляє прядку, гребіня кладе на полу коло стіни).
Було як витягнеш борщ із печі, то від одного паху наїсишся. А вже що добрий, — не сказати! (Бере на полиці хліб, — різь). Це не хліб, а кирнич... Його й різати важко, не то що кусати... Твердий, як суха грудка.

ЯРИНА (ставить миску на стіл). Хо-хо-хо! Куди то все дівалось? І сліду нема... Тепер тільки й живеш тим, що згадаєш минуле. Хоч і

бідно ми жили до революції, землі свої не мали, але все ж таки ніколи не сиділи без хліба і без сала. (Насипає борщ у подумисок, подає дідові на піч). Гірко терпіти нужду і во всьому недостаток. (Сідає за стіл). Іди, Олесь, обідать. (Олесь сідає за стіл).

ОКСАНА (кладає ложки на стіл, подає дідові хліб і ложку). І все це бідство принесла людям советська влада... Той скажений, хто її вдумав! (Сідає обідать).

ЯРИНА. Звісно жиди вдумали. Вже ж не хто.
ДІД ЛАВРІН. Страшне спустошення зробили большевики в нашому краю.

ОКСАНА. Поки буде існувати советська влада, не жди хорошого життя в Україні. Це жидівська влада... А жиди, — то лихі люди.

ОЛЕСЬ (кусає хліб — не вкусе). Ну й хліб, мамо: його й собака не вгризе.

ЯРИНА. Розмочи, сину, в борщі.

ОКСАНА. Сталінський хліб!

ЯРИНА. Хтось наче майнув мимо вікна.

ОКСАНА. Може батько йдуть.

Входить Дмитро.

ЯВА V.

Дмитро, Ярина, Оксана, Олесь, дід Лаврін.

ОКСАНА. Що вам сказали, тату, в сельсоветі? Чи може ви ні з ким не говорили?

ДМИТРО (скидає кожуха, сідає за стіл). Не питай дочко.

ЯРИНА (проковтнувши їжу). Говори мерщій, бо в мене й з думки не сходить проклята хлібоздача.

ДМИТРО. Різуть живих людей тупими ножами і в рани соли напихають. (Зітхає, бере ложку, їсть).

ЯРИНА (підсипає борщ у миску). То не зняли з нас хлібоздачі?

ДМИТРО. Ні.

ОКСАНА. От і біда нам! (Вилазить із-за стола, сідає прями).

ЯРИНА. З ким же ти говориш?

ДМИТРО (проковтнувши їжу). Тоді саме, коли я прийшов до сельсовету, приїхав сюди секретар райпаркому, жид, Нудельман. Зкориставшись з нагоди, я все розказав йому про своє горе й просив його зняти з мене, додатковий план хлібоздачі. Та де там! Він і слухати не хоче... Розкричався на всю канцелярію: — Куркульська морда! — кри-

чить він на мене. — Навмісне план хлібозаготівлі зриваєш... Хліб заховав та ще й голову мені морочиш... Стережись!

ЯРИНА (положила ложку). Ой падлюка! Ой шибеник! Сказано — жид!.. Ну, а ти ж йому що?

ДМИТРО. Я йому відповів, що в мене хліба нема, робіть зо мною, що хочете. Воля ваша. Тоді розлютований Нудельман наказав Королідові піти з бригадою до нашого двору. От і вся моя розмова з народнім катом.

ЯРИНА (зплескує руками). Ох, горенько мое! Не минуло нас страшне лихо... Пропали ми. (Плаче).

ОКСАНА (перестала прями). Собаче життя та й годі! (Плаче).

ДМИТРО. Москва сльозам не вірить. Здавна вже так ведеться.

ОЛЕСЬ. Тату, я боюся.

ДМИТРО. Лізь, сину, до діда на піч.

ОЛЕСЬ. Я зараз. (Виходить із-за стола, лізе на піч).

ОКСАНА (злякано). Мамо! Тату! Ідуть...

ЯРИНА підбігає до вікна). Пропали ми... Ой, Боже ж мій! Пропали ми.

ДМИТРО (виходить із-за стола). Короїд іде з бригадою. Це не з проста... Жахливо, дуже, жахливо. Це не з проста.

ЯРИНА (бере дитину з коліски, сідає на лежанці). Ох, не добре чує моє серце... Аж оце вже нам прийшов край. (Плаче).

ОКСАНА (сідає біля матір). Мені страшно, мамо. Руки й ноги потеріли й у душі похолонуло. (Плаче).

ДІД ЛАВРІН (сів. Христиться). Царице небесна, Матір Божа, помилуй нас грішних...

ЯВА VI.

Одчиняються настіж двері і в хату шумно входить юрба активістів, на чолі з Короїдом, озброєна сокирами, лопатами, кайлами, щупами.

ВСІ. Здрастуйте...

МИГИЧКА (з гурту). Що не чекали? Ми люди не горді, самі заходимо, де не зачепнуті двері.

ВСІ. Ха-ха-ха! (Сідають на лаві, за столом, на ослоні і стоять).

КОРОЇД. Нам аби в хату... за стіл самі сядемо... Люди не прохані...

ВСІ. Ха-ха-ха!

МИГИЧКА. Люблю за доблесть!

ГОЛЮС З ГУРТУ. Все, що погано сховане, без дозволу берем у торбу.

ВСІ. Ха-ха-ха!

КОРОЇД. Додержуємось одинадцятій заповіді: Хома не зівай, — на те ярмарок!

ВСІ. Ха-ха-ха! Браво!

МИГИЧКА. Люблю за доблесть!

КОРОЇД (до гурту). А ну, вгамуйтеся! Пора до діла приступать. Після роботи будете зубоскалити... (До Дмитра). Сьогодні ти вско-

чив у залісні зривники хлібозаготівлі. Жалкуй сам на себе. Закон велить хліб знайти, де б він не був захований, і здать державі.

ДМИТРО (стоїть серед хати, проти Короїда). Все, що в мене було я чесно здав державі.

КОРОЇД (роздратовано). Ти мені не мели чорт зна чого! Краще скажи чесно, де ти хліб заховав?

ДМИТРО. З якого ж побиту я буду вас обманувать? Хай мені одсихають руки й ноги, коли я заховав хоч одну зернину!

ЯРИНА (утирає сльози). О, злая доле! Де ти взялась на наші бідні голови?

КОРОЇД (загрозливо). Дмитро! Не сердь мене. Чувш? ДМИТРО (після паузи). Краще б мені позакладало.

МИГИЧКА (з гурту). Ач, куркульська морда! Він ладен оглухнути, аби тільки план хлібозаготівлі зірвати.

ЯРИНА. Якій ми куркулі? Ми ж бідні люди. До революції у нас і кланта не було землі. Совіцька влада наділила нам чотири гектари. Та що ж з того? Тепер за ту землю душі з нас виколунують.

ОКСАНА. Краще б ми були не брали цієї землі, може б так не мучились.

МИГИЧКА. Овва! так то ми й повірили, що ви не куркулі. Не на тих натрапили!

ДМИТРО. Ти, Мигичка, ніколи не був розумний, а тепер зовсім з глузду зійшов. Тим-то куркулі скрізь тобі увиджаються... Я старець. У мене нічого нема: ні хліба, ні коня, ні корови. (До гурту). Подивіться ви на мене, на мою жінку і на моїх дітей. У нас по-під очима вже попухло від голоду.

КОРОЇД. Такої контрреволюції чесний селянин не дозволить! МИГИЧКА. Він нарочито пухне з голоду, щоб за кордоном фашисти поганили совіцьку владу перед своїми робітниками й селянами.

КОРОЇД. Факт! (До Дмитра). Ти мені зубів не заговорюй. Я чоловік твордий, прагнущий мети. Скажи де ти хліб заховав?

ДМИТРО (благальним голосом). Товариш, Короїд! Напрасно ви знущаетесь надо мною. Ви ж самі добре знаєте, що в мене хліба нема. Бога бійтесь! Гріх вам буде. (Плаче).

КОРОЇД (глузливо). Диви! Чи ви бачили такого дивака? Ха-ха-ха! Він хоче мене пеклом застрахать. Марна праця! Я в Бога не вірую, а чорта не боюся.

ВСІ. Ха-ха-ха!

МИГИЧКА. Ой, Короїд! Душа чоловік! Люблю за доблесть...

ГОЛОС З ГУРТУ. Товариш, Короїд! Цей куркуль хоче, щоб ти план хлібозаготівлі провалив.

КОРОЇД. Ого! Не в ті вузвся. Я не упуртунист. (До Дмитра). Слухай йолопе! Та хоч би ти цапа мені тут скавав, — я свою генеральну лінію доведу до победного кінця. Я чоловік твордий, як Сталін!

ВСІ. Правильно! (Оплески). Браво!..

ЯРИНА. Та не галасуйте так! Бодай вам уже заціпило, дияволи!

МИГИЧКА. Вже ж не ангели.

ДМИТРО. Але ж не треба й чортами бути.

КОРОЇД. Чортам найкраще живеться. Їм усе дозволено робити.

ОКСАНА (утирає сльози). Тим-то ви й чортами всі поставали.

КОРОЇД. А ти ж думала чого?

ЯРИНА. Де ваша совість?

МИГИЧКА. Совість у чорта в кишені.

ВСІ. Ха-ха-ха!

ДМИТРО (хитає головою). Велика неправда виставлена людям на скорботу. Світ перевернувся: Бога забули, честь і совість погами потоптали... Що й для чого робиться — не придумать.

КОРОЇД. Ха! І придумувати нічого. Нам аби гроші платили, — ми й село запалим!

МИГИЧКА. А запалим!

ОКСАНА (зітхає). Добрим хвалитесь.

ДІД ЛАВРІН. Гицлі, та й годі.

ЯРИНА. У мене волосся на голові дереться вгору від таких речей.

ДМИТРО. Де вони понабиралися такі люди?

МИГИЧКА. Сталін виховав.

КОРОЇД. Розумна відповідь.

ДІД ЛАВРІН. Це щось дурне. Козна що...

КОРОЇД (до Дмитра). Ти не валяй ваньку! Давай те, що з тебе належить державі. Я від закону не відступлю... Подумай поки не пізно!

ДМИТРО (звісивши голову, мовчить. Після паузи). Де ж я візьму п'ятдесят пудів хліба? Це ж велика кількість, а в мене нічого нема.

КОРОЇД (байдуже). Такий план.

ЯРИНА (через сльози). Такий план? Хто його наложив на нас, щоб йому п'ятдесят болячок у печінки! (Легідно). Товариш, Короїд. Ви ж таки чоловік. Скажіть на милість Богу хіба...

КОРОЇД (роздратовано перебиває). Ет! акафиста будеш мені читать... Який я тобі товариш? Ти контрреволюція, а я чоловік прагнущий мети.

ЯРИНА. Здрастуйте! Яка ж я контрреволюція?

КОРОЇД (б'є кулаком по столі). А така! Хліб давай! Не доводь мою душу до гріха.

ОКСАНА. Хіба в вас, дядьку, є душа?

ЯРИНА. Та що вже й казати.

КОРОЇД (свистить. Пройшовсь по хаті, говорить про себе). Нехай вибачить... Що закон велить, те й зроблю. Інакше в списки передовиків не попаду. (До гурту). Хлопці! Приступимо до діла, згідно директиви з центру. (Думає). Тільки треба так діяти, щоб большевицькі слова, записані в інструкції, не розходилися з нашими большевицькими ділами. Так я кажу, чи ні?

ВСІ. Так, так! Правильно!

КОРОЇД (до Мигички). А ну, Мигичка, вникни в філософію: ти маєш добрий нюх.

МИГИЧКА. Люблю за доблесть! (Підходить до лежанки, б'є себе пальцем по лобі). Дивлюсь я на лежанку і чує моє серце. — тут замуровано хліб... Хтось, пеначе шепоче мені — тут! (Оксана і Ярина здивовано дивляться на нього).

ДМИТРО. Тьфу! на твою дурну голову. Божевільний ти! Ніякого там хліба нема. Ти й сам не знаєш, що верзеш.

МИГІЧКА. Я тебе як плюну, то й очі тобі на лоб повискакують! Диви, який розумний!

КОРОЇД (до Мигички). Де ж саме треба колупать?

МИГІЧКА. Де завгодно.

КОРОЇД (до Ярини й Оксани). А ну, киш з лежанки!

ЯРИНА (благає). Згляньтесь на моїх дітей! Не руйнуйте лежанки серед зими! У мене, ось дивіться, мала дитина. Згляньтесь! Голубчику!.. (Плаче).

ОКСАНА (благає). Батечки мої! Згляньтесь на нас, бідних! (Плаче).

КОРОЇД. Що я сказав, то сокирою одрубав! Плювать мені на ваші сльози! (Шалено). Геть з лежанки, бо в шию виб'ю! (Заміряється кулаком).

ЯРИНА. Цур тобі, скажений!

ОКСАНА. У! бусурмен!..

(Обидві переходять на піл).

КОРОЇД (стягає рядно з лежанки). Хлопці! А ну, штурмом шквар наліво і направо! Плювать на все і ніякого уніманія... Понятно? ВСІ. Понятно! (Встають з місць, ідуть до лежанки). Ура, урра! (Руйнують лежанку, гукаючи кайлами й обухами).

МИГІЧКА (з гурту). Люблю за доблесть... Ха-ха-ха!

КОРОЇД (заглядає в розвалену лежанку). Що, не видно хліба?

МИГІЧКА (штрикає шупом). Нема. Десь, мабуть, у другому місці.

КОРОЇД. Може на печі? (Стає на розвалену лежанку, заглядає на піч).

ДІД ЛАВРІН. Ніякого тут хліба нема.

КОРОЇД. Мовчи, старе опудало! Злазь з печі!

ДІД ЛАВРІН. Мене старого ноги вже не носять. Нікуди я не піду.

КОРОЇД (загрозиливо). Брешеш, старий пес!.. Злізеш. (Бере діда за сорочку, тягне).

ДІД ЛАВРІН (пручається). Тю-ю-ю! Навіжений ти!.. Одійди геть, сатано! Я сам злізу.

КОРОЇД (пускає діда). Отож то!

ДІД ЛАВРІН (злазить з печі). Ох, ох! От Юда!.. Вісімдесят п'ять років прожив... Ох, ох!.. такого озіята ще не бачив. Ох, ох!.. Хай тебе Бог накаже на Страшному суді. Ох, ох! (Слідом за дідом і Олесь переходить на піл).

ДМИТРО (втирає піт, зітхає). Знущаються з людей, як хотять.

КОРОЇД. Не знущаються, а перевиховують на соціалічиський лад (Зскакує з лежанки додолу). Нема й на печі хліба.

ЯРИНА. Бодай вам у печінки, цей проклятий лад.

КОРОЇД. Аа! Тобі соціалічиський лад не подобається?

ЯРИНА. Як же він буде подобатись, коли ви таке лихо людям робите?.. Світ уже не милий.

КОРОЇД. Знаю, знаю куди ідеш, куди заворачуєш. Понятно!

МИГІЧКА. До фашистів у ворота.

КОРОЇД. Факт!

ДМИТРО. Ви фашистами всіх лякаєте, а самі поводитесь з людьми, як чорти з грішними душами в пеклі.

ОКСАНА. Люди кажуть, що фашистський лад всім людям добро робить. А в нас тільки те й роблять, що з людей знущаються: Хліб і скотину забирають, хати руйнують.

КОРОЇД (загрозиливо). Гляди, дівчино! За контрреволюційну агітацію потрапиш туди, де Макар телята пасе.

ОКСАНА. Правда очі коле.

КОРОЇД (до бригади). Щось ви, хлопці, сумні, не веселі. (Показує очима на Дмитра). Може б штуку, якусь викинули? Га?

МИГІЧКА. Діловоє пропозиція. Люблю за доблесть.

ВСІ. Дайш веселу оказію! Ха-ха-ха! (Окремі голоси з гурту). Давно пора... Правильно!

КОРОЇД (загадково озирається на всі боки). Де ж це він? (Розводить руками, здвигує плечима).

МИГІЧКА. Хто?

КОРОЇД. Циган.

МИГІЧКА (сквапно). Хлопці! Дайш цигана!

Кілька активістів раптом хапають Дмитра за попереk, тягнуть його до розвалені лежанки, мажуть йому лице й шию сажою.

ВСІ. Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! (Пхають Дмитра з одного кінця хати в другий, смикають його збоків, ззаду). Ха-ха-ха!

ДМИТРО (збентежено). Люди добрі! Що ви робите? Ой, Боже мій! Подождіть... не штовхайте мене... Тю-ю-ю! Чи ви показались, чи що? Схаменіться!

ОКСАНА (тужить). Ой, таточку, мій лебедигу! За віщо вони, катюги, так жорстоко знущаються з вас?

ЯРИНА (злізла з полу, верещить). Гицлі! Пройдисвіти! Що ви робите, хорцизяки? (Плаче).

КОРОЇД (до Ярини). А тобі яке діло, що ми робим? Весілля заводимо, щоб краще в світі жилося... Не лементуй!

ОЛЕСЬ (злякано). Ой, ой, ой! (Плаче).

МИГІЧКА (штовхає Дмитра в бік). Ха-ха-ха!

ДМИТРО (обертається, хапає Мигичку за горло). Ти довше мене будеш мучить? (Трясе). Задуш, падлюку!

КОРОЇД. Що? Контрреволюційний переворот? Ось я ж тобі покажу! (Б'є Дмитра ногою у спину).

ДМИТРО (пускає Мигичку). Ой, ой, ой! (Хапається за попереk). Ой, ой, ой!

КОРОЇД (визвірівся). Пиймав? Може ще дати? Я не скуний... Ще вділю... Та так уділю, що й не встанеш!

ЯРИНА (з дитиною на лівій руці, правою рукою штовхає Короїда від Дмитра). Не чінай чоловіка! У, кровопивця!.. Душогуб!..

КОРОЇД (люто). Геть! бо як стусону, то й ноги задереш. (Заміряється кулаком. Шалено). Уб'ю, гадина!

ОКСАНА. Рятуйте! Рятуйте! Убивають, душогуби!..

ОЛЕСЬ. Ой, ой, ой! (Плаче).

ДІД ЛАВРІН (стає навколінки на полу, здіймає руки вгору). Миколаю святій, угодник Божий! Захисти нас від напасті!

ЯРИНА (до Короїда). Я не втікаю від тебе, розбишако... Бий!.. Хай тобі руки покорчуть... бий!

КОРОЇД. Одіди, бо вдарю!

ЯРИНА. Бий, шибенику, я не боюся!

ДМИТРО (стає між Короїдом і Яриною). Не смій вдарить жінку, бо я тобі горло перекушу!

КОРОЇД. Аа! То це так? Постривай! (До активістів). Ведіть його, мершій, до печі, хай у комин гавкає! (Вказує очима на Ярину). А цю відьму, в шию вибийте з хати!

ВСІ. Ха-ха-ха! (Окремі голоси). Дайош гавкати! Бий у шию! Ура!

МИГИЧКА (з гурту). Люблю за доблесть!

Юрба активістів кидається на Дмитра і на Ярину: Дмитра тягнуть до печі, Ярина одбивається однією рукою від напасників. У хаті за поморочливий галас. Мигичка сильно штовхає Ярину, вона впускає дитину з рук під ноги активістів, її топчуть.

ЯРИНА. Ай! Ай! Дитина! (Падає непритомна).

ОКСАНА. Ой, Боже мій! (Хапає з долівки дитину). Ай! Ай! Задушили... Задушили! (Кладе на стіл, а сами схилившись, тужить). Ой, моя сестричко маленька! Моя, дорогенька, ластівочка... За віщо ж вони тебе з світу згубили?

КОРОЇД (до Дмитра). Гавкай! Кажу тобі, гавкай!

ДМИТРО. Та чи ви не при своїм умі, чи що? Хіба я собака? Не буду гавкати!

КОРОЇД. Будеш! (До Мигички). А ну, підсмаж йому пучки, може трохи пом'якшає.

МИГИЧКА. Розумное предложение. Ха-ха-ха! Люблю за доблесть!.. (Витирає сірника). Держіть його, хлопці. (Активісти міцно держать Дмитрову руку. Мигичка пече пучки).

ДМИТРО (борсається). Ай! Ааай! Буду гавкати... Не мучте мене. (Плаче).

МИГИЧКА. А що? Припекло? Зразу здався... Неначе сто баб пошептали.

ВСІ. Ха-ха-ха!

ДМИТРО (нагнувся під комин). Гав, гав, гав! Гав, гав, гав!

ВСІ. Ха-ха-ха!

МИГИЧКА. А ну, кукурікай.

ДМИТРО. Кукурікуу! Кукурікуу!

ВСІ (беруться за боки, аж присідають). Ха-ха-ха!

КОРОЇД. Вий по собачі.

ДМИТРО. Ауу! Гав, гав, гав!.. Ауу!

ВСІ. Ха-ха-ха!

МИГИЧКА. А ну, вдар гопака!

ВСІ. Дайош гопака! Ха-ха-ха!

КОРОЇД (до Дмитра). Шквор під язик! Господь прийме твої труди й допоможе тобі виконати план хлібоздачі. А ну! (Грає на язик і під мотив розмахує рукою). Тра-та-та-та, тра-та-та-та, тра-та-та!

Утираючи сльози, Дмитро, танцює гопака, як уміє.

ВСІ. Ха-ха-ха! (Голос з гурту). Больше жінні! Давай, давай! Гоп, гоп!

МИГИЧКА. Гайда навприсідки!

ВСІ. Дайош навприсідки! (Оплески).

Дмитро присідає, пробує викинути з під себе ногу вперед, втрачає рівновагу, падає.

ВСІ. Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

МИГИЧКА. Люблю за доблесть!

КОРОЇД (до Дмитра). Молодець! (До гурту). Доведіть генеральну лінію до двору, та підемо далі.

ВСІ. Дайош комина! Дайош вікна! (Обухами й кайлами руйнують комина, з рямами висаджують вікна).

ДМИТРО (сидить на долівці, лицем до печі). Головами, головами бийтесь!.. Може порозумнішаєте... (До Короїда). Для чого все це ви робите?

КОРОЇД (суворо). Так нада!

Всі активісти виходять з хати, безладно співають:

Ехал із ярманки ухар купець,
Ухар купець удалой молодець.
В красной рубашкі, красив і румян,
Вишол на вулицю весьол і п'ян...

ЯВА VII.

Дмитро, Ярина, Оксана, дід Лаврін, Олесь.

ДМИТРО (сидить на долівці). Шматують, нівичать людське життя, за якийсь дикий соціалізм. (Хитає головою). Оце той, не підроблений, пекельний «рай», за який так багато пролято крові, обдуреного жидами українського народу. Пропаще життя!

ЯРИНА (підводиться на лікоть, озирається. Тихо). Де це я?

ДМИТРО (оглядається, хутко встає). Чого це ти лежиш на долівці? Може тебе побили ті бандити? (Зводить Ярину, садовить на лаві).

ЯРИНА (тихо). Ні. Мене не били.. (Побачила кров на долівці і все згадала). Ай, ай! (Встає з лави, береться руками за голову). Дитину задушили... Де дитина?

ДМИТРО (розгублено). Хто задушив дитину? Коли? Де?

ОКСАНА (утирає сльози). Катруся мертва лежить на столі... (Плаче).

ЯРИНА (схилилась над дитиною, голосить). Ой, моя дитиночко! Ой, моя зіронька, дорога... Ти ж ніякого зла нікому не заподіяла...

ДМИТРО (сумно). Два місяці дитині... Нажилося вже, сердешне. (Через сльози). Сталінська круподерня роздерла! (Плаче).

ДІД ЛАВРІН. Мабуть дитинці так на роду написано. (Утирає сльози).

Завіса.

— Подався в Сієррі сам на полювання...
— Не по дичину, лише по вражіння, — корегує співець.
— В горах легко стратив шлях. Однак недовго блукав самотином: наткнувся на невеликий табір циган. Гітани враз «оцінили» мадрівника й почали бавити його співом. Та ж були розчаровані, коли «пан» в подяку запропонував замість платні — свій спів. Циганки сміялись одверто:

— Хто ж бо на світі заспіває ліпше, як Гранадські гітани? Але між високими скелями акустичні умови — вишкіркові. Матія всією силою голосу сперся на своє унікальне фермато з арії «Демона» — «del mondo la regina» («І будеш ти цариця світу»...).

Цигани якусь мить оторопіли від несподіванки, а потім з розпачливими вигуками:
— Диявол!.. Сам Сатана!.. — кинулись, хто куди, вrostі...
— Це був найбільший комплімент, що я чув за всю мою співочу кар'єру! — широким сміявся Батістіні. — І був я так утішений, як... пам'ятаєте? — оваціями в Києві.

— «Удосвіта встав я... Темно ще надворі»... —

раптом заспівав мєльодію, що колись цілковито його полонила. І, дійсно, які ж хуртовини овацій зривала вона, коли Батістіні співав її бувало в Києві (звичайно, в мові італійській)! Тоді здавалось, що від оплесків падала театральна стеля, мов од землетрусу. Батістіні, вже після спектаклю, співав і співав перед рампою, без кінця-краю. Часами навіть і без супроводу. А «театр», власне гурт отих правдивих «цінителів», що збігали додолу з «райських високостей» — найдешевших студентських галерій, той «театр» вив від захоплення й вимагав ще і ще. Темна, вже цілком порожня паща театральної залі, ніколи неслита співом, роззявлялася ще ширше й ковтала звуки дивовижного голосу.

«...Удосвіта встав я... Темно ще надворі...»

Поперше Батістіні вчув цей Кулішів романс в Петербурзі, в сальоні відомої за тих часів меценатки. Мова йшла про співи ріжних народів. Господиня підкреслила, що присутній тут професор Мишуга співає «не до наслідування» українські народні пісні. Маєстро не примусив довго себе просити й перед народними почав з «Удосвіта встав я». Того ж таки вечора Батістіні співав цей романс, зробивши собі італійську управу тексту.

— Як легко перекладається! — дивувався співак. — Та ж це та сама місьєнька конструкція речення!..

Ця Петербурзька сценка, як реальна, стала перед очима...

— Тільки в Києві, — вернули мене до дійсності слова Батістіні, — тільки в Києві та в Мадриді я незмінно маю повну приемність від власного співу. Бо ж скрізь звичайно публіка плеще голосові, але ж в Києві та Мадриді «театр» вібує разом зі співаком. В Гранаді...

Очі падре Сальваторе спалахнули при згадці про Гранаді:

— А чи доводилось вам, дон Матія, співати вночі в Альгамбрі?

— В «саду Ліндарахи»? — засміявся Батістіні.

— Тоб то? Чому ж саме — Ліндарахи? — немов зніяковів дон Торре.
— А падре хіба не знає, що з тим садком звязана легенда, в якій грає роллю мій предок? — здивувалась маркиза.
— Ми всі — самий слух! — зрадів парокко. Він «збирав» легенди, як музейні річі.

Та ж донна Кандида зіп'яла руки:

— Невже ж таки дамо остаточно замерзнути вечері?!

І, як звичайно це бувало при зустрічі з Батістіні, згадала ще раз, як її «бідолашний покійник» колись давно — ах, як же біжить цей час! — остерігав товариша — говорючи:

— «Ой, не раджу я тобі, Матію, не раджу за-для химерного співу кидати полк, де можеш бути навіть полковником!»

Перемішані зі сміхом згадки літали, як іскри лючіол, що весняними ногами обгортали м'яким своїм сльвом що «suol ridente», усміхнену й у сні.

Тільки по чорній каві — при холодній воді та ясних зорях — повернули ми знову до Альгамбрських легенд. Сиділи на затишній терасі без світла, щоб не докучали москити й всякі інші комахи, яких тоді не бракувало а ні в Неаполі влітку. І в цій теплій тиші благословенної ночі маркиза відтулила запону казки. Росповідала майстерно, мов читала з книги.

... «Коли король Феліпе V-й, еспанський занедужав на свою дивну, незвичайну хворобу, — лікарі марно намагались вишукати її причину. А тим часом володареві все зменчувались сили, за те збільшувався й дужче огортав його глибокий сум. Пив його останні сили, загашував кволий вогничок його життя. І вирішили близькі зробити ще одну спробу: перевезти короля до найгарнішого куточка Еспанії — до Гранаді. Та ж і тут король замкнувся в самотині. Двір нудився, мов на врочистих прийяттях. Всі чогось чекали й це ставало нестерпним. Нудився в безчинности й наймолодчий королевин паж, маркис де Аляркон. Тільки й було розваги юнакові, що виїхати з соколами на влови. Та незабаром і це урвалось: королева заборонила йому відлучатись, бо дуже гарно грав на лютні той молоденький паж. І часом хворий король слухав його майстерної гри.

В навечірря дня Святих апостолів Пилипа та Якова, мов у жевріючій жарі догорав день на верхніх Сієрри-Неваді. Повіяло прохолодою зі снігових верхів. Зітхнув позбавлений волі паж, заблукав змудженням поглядом в небесних просторах й знічевя підкинув до хмар улюбленого сокола, що саме тримав на руці:

— Хоч ти втішайся з волі! — кинув навздогін птахові.

Сокол врізувався кругами в зеленаве небо, заточував усе ширше, все вище й раптом впав додолу, десь на цимбури Вежі Інфант. Були то старі цимбури, що не відновлено їх до приїду короля з його двором до Альгамбри, бо ж була та вежа, — «овинута жалібним завом журної легенди». Ніби то ще за маврських часів було до неї замкнено трьох принцес — доньок гранадського еміра. А замкнули їх тому, що емірові астрологи по зорях прочитали:

«Будуть християнками...»

— Це — явний відгомін історії Святої Варвари! — вставив своє

слово дон Сальваторе, якому товариство Святих завжди доповнювало реальний світ.

— Тільки, що там дівчина — князівна була символом нестерпної душі, замкненої у вежі — тілі. Три ж вікна тієї вежі це образ Св. Тройці. Тут же трое дівчат замкнено в єдність Вежі Спасіння — віри... Без сумніву, принцеси таки стали кінець-кінцем християнками! — вгледос міркував падре.

— От же й ні, милий падре парокко, — продовжувала маркеза — Християнками стали тільки дві. Найменча ж, на наймення Зорогаїда з сестрами не втекла, хоч до втечі помогали три християнських лицарі. Зорогаїда пожаліла старого батька, не схотіла завдати йому смертельної болісті й навіть пообіцяла не вийти ніколи — аж до смерті — зі своєї вежі. І сталося так. Крім батька та найвірніших, найближчих слуг, ніхто не бачив її обличчя. Тільки голос князівни могли чути люде поза вежею. Бо ж мала вона чудовий голос, а спів її був чарівним. Кажуть, й по смерті її ще довго чули люде той голос з вежі. А часом тихими ночами лунали смутні мелодії, з садів Альгамбрських, й проти волі викликали слези на очах. Бо ж оплакувала Мавританка своє промарноване життя, ні добром, ні злом не наповнене...

І от, саме на цю «Зорогаїдину Вежу», Вежу Трьох Інфант й осів сокіл маркіза де-Аляркона. Підійшов паж з одного боку: скеля стрімко стоїть стіною. Підступив з другого — великий сад, повнісенський чудових троянд, пильною рукою зразково виплеканих. Доріжка веде до дверей. Біля входу — маленьке «слухове» віконце. А в нім, як дівочі свіжі уста — всміхаються рожеві гвоздики, голівками кивають, ніби приказують: «А так, так! Саме куди слід привів тебе, красний юначе, твій хитрий сокіл. Так, так, саме туди, де чекає тебе твоя доля».

Довго вабив і гукав на свого сокола молодий маркіз, аж завилось у віконці, вже в більшому, що над «слуховим» було, — чудове личко молоденької красуні. Й від того часу, як і слід було сподіватись, маркіз де Аляркон більше не нудився в Гранаді. Вже без сокола ходив він на довгі прогулянки. Не на мисливські влови ходив. І потрібніша була йому лютия, ніж вчений сокіл. Та ж тяжке було полювання, бо ж не сама молоденька Хачинта жила у вежі, мала ще при собі тітку, вельми побожну стару панну.

Та панна, звана панною Есперанцою, була дозоркинею Альгамбри по привилею, що на вічні часи належав її родові. Вежу Трьох Інфант вибрала собі на помешкання панна Есперанца, а що мала також привилей по своєму бажанню робити оправи свого житла, то й відмовилась ремонтувати вежу, коли чекала Гранادا приїзду короля. А скористала зі свого привилею стара побожна панна тому, що, як і колишній Гранадський емір, — всіма способами намагалася захоронити від світських спокус свою лобу небіжку Хачинту, що вже доходила до повноліття. Боялась бо стара, щоб не побачили її скарбу молоді архitekти, мистці та майстри, такі ласі на молоденьких красунь. Та ж, що панна Есперанца була побожна й не пропускала травневих служб Божих, — мали Хачинта й лицарь де Аляркон «буона гора» — час добрий на побачення й що-рана, й що-вечора. Прислів'я ж не дурно говорить, що «Травнева гримовиця дерева ламає», а чи ж витримає майові чари молоді серденько?..

Та ж був той май зрадливий: без попередження, несподівано, рапказали, що король вирішив зріктися трону й влади.

Багато людей журилися тим, та ж чи не прийшла черга найбільшій жури на донну Есперанцу: хоч і відіхав король, та лишлася в Альгамбрі володарева неміч й перейшла вона на лобу небіжку Хачинту. Захмарилась, засумувала молоденька. Перестала спати. Їсти — не їсть, пити — не п'є. І вдень плаче, віконцем у садок виглядаючи. І з її всіма садами блукати. Та якось таки вийшла Хачинта до садів, сіла біля фонтана, що з глибокої криниці свічкою вириваючись, розбивався дограй. немов сестра рідна, їй відповідає, свої слези з її сльозами мішає... Засиділась дівчина в задумі, не помітила, як і місяць травневий над нею в ясній повні своїй став й срібним лицем своїм у дзеркало фонтана головою на цямрину. Слезі ж у басейн капують, як дрібен дощик, аж вода в басейні від них — палких — закипіла...

Он, скільки вже часу минуло, а від юного пажа ні звістки, ні чутки. Хоч би місяць сказав, хоч би вітрець чи буря-тримовиця звістку подала!..

Виплакалась дівчина, піднесла личко, щоб слези з щічок обтерти, — й раптом замість басейна бачить: глибочennaiй колодязь-прірва, як сам жаль Хачинтин, — роззявив на неї свою чорну пащу. А з тієї прірви кадильним димом вгору звивається, до Хачинти підноситься напівпрозора жіноча постать. Одежа на ній — маврська, дорогоцінна: вся самими перлами та діамантами всипана. В руках тримає привид срібну мавританську лютню, «Ліндарахою» звану.

І немов тихий вітрець війнув на Хачинту. То ласкавим і ніжним голосом озвалася до неї невірна:

— Не журися, дівчатко молодесеньке. Вже кінець твоєму горю: щастя своє, що соколом до тебе спустилось віднайдець, ще й мені невимовну радість зробити можеш й певне зробиш. Зніми з мене моє заляття.

Мовчить Хачинта. Немов і слова всі до одного забула. Сама й не знає: чи то з переляку, чи від здивовання, що навіч побачила ті дивачари Альгамбрські, про які люде розповідають. А Сарацинка до неї знову:

— Коли вже вчинила ти перший крок, — не відступай. Не роби так, як зробила я — Зорогаїда, коли сестри мої й своє щастя дочасне знайшли й спасіння вічного дійшли. Я ж в цім залятім колодязі ось вже стільки часу просиділа та й не знать, поки б ще сидіти мусила, коли б ти була сюди не прийшла, дівчино чиста, в повні місяця майового. Візьми ж води в руку, скажи слова святі й охристи мене, нехрищену. Визволь душу мою, що ні зла, ні добра не вчинила, ні на те, ні на друге не зважившись. Я тобі віддячуся...

Тремтячою рукою зачерпнула Хачинта води з фонтана, покропила нею схилену голову Зорогаїди, називаючи її Марією дель Мілагрос — Марією Чудесною.

Усміхнувся привид й піднісся над фонтаном. Линув усе вище й вище, аж ростанув у білій хмарці, що вже спалахнула вранішнім румянцем,